

تەرەغە، هەژدیهاداشی، کۆشکی زارا، هیمای هاوبەشی میتۆلۆژیک له ناوچە ی بۆکان

ئەو عینوانی زنجیره و تاریکی به کاکله، ریزدار تایر عەلیار نووسیویه و له چەند هەوتووی رابردوودا له سەر مألپەری رۆژەهلات - بۆکان بلاو کراوەتەوه. نووسەر لەرینگە ی ئەم وتارەوه شارەزایی خۆی له بواری لیکۆلینەوه ی میژوویی و تەنانەت زمانناسیدا سەلماندووه. وەک لەم چەند بەشە ی وتارەکه دەردەکەویت، نووسەر به زیهنیەتییکی زانستیانهوه دەروانیتە دیاردەکان، به تایبەت له بواری زۆر ئەستەمی توپۆلۆژی واتە "وجه تسمیه" دا، بی بەلگه قسه ناکات و هەر ئەوهش نرخ ی کارەکه ی دەباتە سەری.

وێدەچیت نووسەر لەمیژسال بیت خەریکی خویندنهوه و تووژینهوه بیت و ئەوه جینگە ی خوشالییه که ئیستا گەلەکەمان پەسپۆر و شارەزای بواری میژووی کوردستانی هەیه و چیتەر چاوەروانی هەندیک گەرۆک و سیاسەتمەدار و سوپایی بیگانه نابیت بابەتی کال و نهکۆلیومان لەسەر بنووسن.

شێوازی هەلسەنگاندنهکانی کاک تایر گەلیک زانستیانه و بەبەلگه گهیه و من هیوادارم لەسەر ئەو رینگایه بروات و تووژینهوه ی زیاتر پینشکەش بکات. گەرچی وا هەیه من هەندیک تیبینیم لەسەر بەشیک له بۆچوونەکانی نووسەر، بەتایبەت واتاکردنهوه و تەفسیرهکانی هەبیت، بەلام سەرجهمی کارەکه ی شایانی خویندنهوه و بیر لیکردنهوه دەزانم و هەربۆیهش هیوادارم درێژه ی هەبیت.

ئەوه دەقی وتارەکه ی کاک تایر:

تەرەغە. ھەژدییەداشی . کۆشکی زارا . ھیمای ھاوبەشی میتولۆژیک لەناوچەیی بۆکان!

نووسینی: تائیر عەلیار

زانستی نئیمۆلۆژی کە بریتیە لە دینتەوێ بێچینە و ریشە و لق و پۆپی وشە و دیاری کردنی دیرۆکی وشەکان و روونکردنەوی ئەوێ ھەر وشەیک لە ھەر دەوران و سەردەمێکدا بە چ مەبەستێک بەکار ھێندراوە و لەچوارچۆی فکر و ئەندیشەیی ئینساندا چ ناوەرۆک و تیگەیشنتیکی بەیان کردووە، شان بەشانی ئارکۆلۆژی بە مەبەستی روونکردنە وێ بەنماکانی فەرھەنگی رابردووی کۆمەلگاکان بەکار دەھیندرێ و بایەخی تایبەتی پێدەدرێ.

زۆر جار نۆی کۆییک یا رۆباریک یا ھەر دیاردەیکە دیکەیی سروشت یان نۆی ژنیکی یا پیاویکی ھەر چەند بە زاھیر بۆ پێناسەکردنی ئەو دیاردە سروشتیە یان ئەو ئینسانە بەکار دێ بەلام ئەگەر لیکۆلینەوێ لە سەر وشەیک بەکری لە وانەییە نوینەراییەتی دیاردەیکە میژوویی یا فکریی رابردووی ئەو کۆمەلگایە بکا. بۆ وێنە کاتیک وشەیی بەھمان دەخە یە بەر باس بە زاھیر نۆی کەسێکە بەلام لە روانگەیی نئیمۆلۆژیەوێ لوغەتی ئەو ئینسانییەوێ بە مەعناي ئەندیشەیی باشە و یەک لە ئەمشاسپەندەکانە کە لەلای راستی ئەھورامزدا دادەنیشێ و وەکو راونێکاری ئەو بە حساب دێ و مۆکیل و پشٹیوانی ئازمێ بە بەرھەمە لە جیھاندا و یەک لەبەنماکانی ئایینی مەزدیەسنایە و بەو ھۆیەوێ وەبیرمان دیتەوێ کە ئەو ئایینیە دەورانیکە دوور و دریز بیرکردنەوێ زال بەسەر کۆمەلگای ئیمەدا بوە و ئەو دیرۆکە مان بۆ زیندوو دەکاتەوێ. یان کاتیک وشەیی رۆستەم دەبیسنتین بە زاھیر نۆی کەسێکە و لە رێگای شانامەوێ دەزانین پالەوانیکەیی بی وێنەییە کە ئیرانیەکان لە مەترسی و تەنگانە نەجات دەدا، بەلام لە روانگەیی نئیمۆلۆژیەوێ بۆمان دەردەکەوێ لوغەتی فارسی کۆن و بە مانای رۆباری گەرە و بەھیزە و پێوھندی بە ئەندیشەیی میتراپییەوێ ھەییە کە ئاو بە یەکیک لە سەرچاوەکانی ھیزو و قودرەت و بەرھەمەت دەزانی و بەبیری بەیانیش کە پێستەکەیی لە بەر رۆستەم دایە بوونەوێرێکە لە ئاودا دەژی و رە نگی سووری توندی ھەییە و پێستەکەیی لیباسی ئاناھیتا خوداوەندی ئاوە. لە ئابان یەشت دا ھاتووە، ئاناھیتا سێسەد پێستی بەبیری بەیانێ لەبەر دایە. ئەو بوونەوێرە ئاویە ھەر ئاویە لە ئالمانیدا پێی دەکوێرێ بیبر (Biber)، لە ننگلیسیدا پێی دە کوێرێ بیور (beaver) و لە کوردیدا پێی دەکوێرێ سەگلاوک.

لە وەندیداد دا ھاتووە کەسێک ئەو سەگلاوکە بکوێرێ ویشکەسالیەکی وا ولات دادەگرێ ھەموو میرگەکان ویشک دەبن، ئاسایش و بەرھەم ھێنان، سلا مەتی، زۆری و زیادیی، شین بوون و پێگەیشنتی گەنم و شیناوەردی دیکە لە ولات دوور دەکەوینەوێ^۱ لێرەش دەبینین ئەو وشەییە نوینەراییەتی فکر و ئەندیشەییەکی کۆنی کۆمەلگای ئیمە دەکا کە لە رێگای ئەو وشەییەوێ پێوھندی دەگەل ئینسانێ ئیمە ھەر ماوە. بە پشت بەستن بەو شیوێ لیکۆلینەوێیە ھەول دەدەین بزانی تەرەغە، ھە ژدییەداشی و کۆشکی زارا لە ناوچەیی بۆکان کە نۆی کۆییک و ھەژدییەیکە بەردین و ئەشکەوتیکە و لە تەنیشت یە کتر ھەلکەوتوون و لە راستیدا ھەژدییەداشی و کۆشکی زارا ھەر لە داوینی تەرەغەدان و ناکری لیکیان جیا بکەییەوێ، دەبێ ھەر نۆی دیاردەیکە سروشتیە سادە بن یا مانا و مەفھوومیکی دیکە دەگەینن و لە قوولایی میژوویی فکر و ئە ندیشەیی خەلکی پشووێ نیشتەجیی ناوچەیکە شتیکی تایبەت دەکوێرێ نەوێ بەر دەستی ئیمە؟.

تەرەغە ناسراوترین و بەناوبانگترین کۆی ناوچەیی بۆکانە. ئاویبەکانی علماباد و تەرەغە کەوتوونە ئەولائوئەولای و ئاوەرۆی دیتەوێ سەر ئاویبەکانی ئۆبارو عەیزکەند^۲. لەئەدبیاتی کوردیی سەردەم دا بە ریز و خوشەوێستیەوێ باسی کراو مو بەشیک لە شاعیرانی کورد بەسۆزمو شیعیریان پێ ھەلکوێتووە. وادیارە لە سەدەکانی پشووێ دا ھەر بە چاوی ریز و خوشەوێستیەوێ روانیوانەتە ئەو شاخە و تەنانەت ناوچەیی موکریان یا بەشیکگی گەرەوێ ئەو ناوچەیی نۆی ئەو شاخەیی لەسەر بوە و بەمھالی تەرەغە نیو دێر کراو.

ریژدار عومەر اغای عەلیار لەم بارەییەوێ لە شومارەیی گۆواری مەھاباد، خاکەلێوێ 1383 لە نووسراوێیک بەنیوی (موکریان در گۆرگاہ تاریخ) دا نووسییوێ:

(موکریان منطقەیی است در جنوب دریاچہ اروومیہ کە مناطق مەھاباد، بۆکان، میانداوب، سردشت، نقدە، اشنوویە، پیرانشار، شاھیندۆ.....توابع را شامل میشود. این منطقہ یکی از مسکونی ترین نقاط جہان بوہ است و تاریخ تمدن

آن به هزاره چهارم قبل از میلاد می رسد. تاریخ این قسمت از کردستان نیز همچون دیگر مناطق آن مملو از حوادث و اتفاقاتیست که در زمانهای دور و نزدیک در این مناطق روی داده است. مکریان در گذشته‌های دور به این نام موسوم نبوده و این نام بعدها به سبب ورود میرسیف الدین به این مناطق اطلاق گردیده. بعد از آمدن اسلام به این مناطق نام مکری، طابق نوشته کتاب صفوةالصفاء تراغای بوده است و معلوم میشود در آن وقت این منطقه به اسم کوه ترغه نامگذاری گردیده است.^{iv}

بؤ وهی بزاینن له چ دهورانیک دا ناوچهکه نیوی تهره‌غهی له سهر بوه و تهره‌غه خاومنی چ تاییهت مهنديهکه و بؤچی نیوی نهو شاخه بؤ نهو ناوچهیه داندراره له پیش دا نهو سهر چاومیهی ریزدار عومراغا ناساندووپیهانی کتیبی صفوةالصفاء نویسی دمویش تهوهکول بن نیساعیل بن حاج محمهد مشهور به نیبن بهزاز نهردیهیلی که له سالی 759 هـ، ق، (1357) ی میلادی دا نووسیویه لیک دهکهنهوه. لهو کتیبهدا له لاپهرهکانی 583 و 1108 دا باسی تهره‌غه کراوه که به کورتی لهویرا دهیگویزینهنهونیره. له لاپهره ی 583 دا نووسراوه:

(خواجه عبدالملک سراوی گفت، وقتی که شیخ به مراغه بود جماعت ترغانیان بیامدند و شیخ را به جانب تراغای دعوت کردند و بردند. چون روز جمعه شد نماز جمعه نمیگذازدند و حنفی مذهب بودند. شیخ فرمود که شما چرا نماز جمعه نمیگذازید؟ بجواب گفتند که در مذهب امام ابو حنیفه مصر جامع می باید تا جمعه درست آید و منعقد شود)^v

شیخ سفیه‌دین سالی 650 ی کوچی له ناوایی کهخوران له کیلومتری نهردیهیل له دایک بوه، هاوعه‌سری نولجایتوخان و نهووسه‌عید به‌هادرخان له نیلخانانی مه‌غول بوه، دؤستی نزدیک و جیگای ریزی خاجه‌رشیده‌دین فه زلولای همه‌دانی وه‌زیری به ناوبانگی خانه‌کانی مه‌غول بوه، هسروه‌ها له زه مانی جه‌لاله‌دینی رومی، سه‌عدی شیرازی و شیخ مه‌ممودی شه‌وسته‌ریدا ژیاوه و سه‌فه‌ه‌که‌ی بؤ محالی تراغای دهی له ساله‌کانی ناخری سه‌دهی حه وتهمی کوچی دابوویی. نیبنی بهزاز له لاپهره ی 1108 ی کتیبه‌که‌یدا دیسان باسی سه‌فه‌ری شیخ سفیه‌دین بؤ محالی تراغای دهکا و دهنووسی:

(گفت که از مرحوم سعید خواجه‌محمی الدین و از سید شرف الدین و سید جمال الدین اصفهانی و پیره‌اسحاق باقلا نی شنیدم که گفتند به وقتیکه شیخ به ارمن رفته بود چون به ولایت تراغای میرسد که قریب چهار صد پاره دیه بود، چندان جماعت انبوه از ولایت جغاتو و تغاتو و لچ و دریا و سلدوز در ولایت تراغای به حضرت شیخ رسیدند که غبار مرکب آن جماعت چنان به عنان آسمان کشید که قرصه آفتاب رخشان پنهان شد و مردم را از ازدحام خلایق مجال سیر نماند. وجود مبارک شیخ را از غلبه کشا کش خلایق زحمت میرسید، سه کس از امرای بزرگ که از حوالی آن طرف بودند، سلطان شاه نامی و دو امیر دیگر با غلبه از نوکران خود به ضرب چوب و چماق وجود مبارک شیخ را از اصطدام مردم نگاه داشتند و خلایق را منع میکردند و فایده نمیداشت.

پروانه‌جان‌باز کجا اندیشد اندر نظر جمال شمع از سوزی

و چون تزامم مردم به توبه کردن مانع مجال میشد آن هر سه امیر با نوکران غلبه باستانند و شیخ را بر تلی بردند تا بر آنجا باستان و یکی از امرا با نوکران فوجی را از مردم می آوردند قریب پانصد ششصد آدمی کما بیش و ایشان مجموع به توبه کردن سلسله می گرفتند و چون شیخ الفاظ توبه می گفت چند کس صیت بلند آواز آن کلمات را به آواز بلند می گفتند تا آن جماعت که سلسله گرفته بودند می شنیدند و می گفتند و یکی دیگر از آن امرا در پیش شیخ می بود و آن فوج را میبرد و به یکی دیگر از آن امرا میرسانید و او از آن تل به طرف دیگر فرو می کرد و نگاه می داشتند تا باز معاودت نکنند و شیخ فوج فوج را همچنین توبه تلقین می داد.

راویان مذکور گفتند آن روز تخمیناً عدد حصر آن جماعت کرده بودیم که توبه کرده بودند به حسب قبایل شصت هزار یا هفتاد هزار آدمی آن روز توبه کرده بودند. و چون شیخ در میان قبایل آن قوم می گذشت جماعت سفره‌ها و گاو و گوسفند در پیش می آوردند و شیخ نظر می کرد و باز بر آن مردم قسمت می داد کردن و سید شرف الدین سراوی و سید جمال الدین اصفهانی را بر سفره‌ها نصب فرموده بود که قسمت دهند کردن و دونیم میل راه سفره پیش از رسیدن شیخ بر راه کشیده و گسترانیده بودند و انواع نعمت‌ها از اطراف بر سر گردن گرفته می آوردند و چون نظر مبارک شیخ بر آن می کرد بر مردم به تبرک قسمت می کردند.

هم راویان مذکور گفتند که در یک روز عد و حصر کردیم، هزار گوسفند بریان و مطبوخ در پیش آوردند به غیر از خام و بغیر از گاو و مرغها و دیگر اطعمه از انواع مأكولات و مشروبات و حلاوی.

در آن میان کسی از نوکران امیر مرحوم امیر چوپان بود، چون این احوال دید متحیر شد و گفت که پادشاه سعید به چندین محصل به تشدد عنیف به دهشبان روز این مقدار نعمت نتواند حاصل کردن که این اصحاب ارادت از چندین فرسنگ راه می آیند و این چیزها بر سر گرفته می آورند، پس پادشاهی و سلطنت این است که شیخ دارد.^{vi}

لهو نووسراوهیهی ئیبنی بهزاز را دمردهکوهی ناوچهیهکی بهربلاو که نزدیک چوارسعد ناوایی بوه نیوی ترغای بوه که ترهغهی ئیستایه بهلام روونی ناکاتمه ترغای چ تاییتمندیکی هیه ناوا گرینگ و خوشهویست بوه که لهو ناوچه به ربلاوهی بهنیومه کراوه؟ بویه ههول دهمین مانای وشهکه ببیننومه بهلکوو لهو ریگایهوه بتوانین رمزی مهسهلهکه بکهینهوه.

ولادیمیر مینورسکی شهرق شناسی بهناوبانگ له یهکتیک لهکتیبهکانی دا بهئیوی مینورسکی و کورد که کاک لهنومر سولتانی و مرگیگراوتهوه سهر زمانی کوردی سهبارت بهترهغهنوووسیویه:

(لووتکهی روتاهوی لای باشووری روزههلاتی سابلاغ، مهابادی ئیستا ناوی ترهغهی بهسهرهویه که له زمانی مه غولی دا واتای سهری بی تووک دها و ناوی کوری پینجهمی ههلاکوش بوه.^{vii} به چاوخشاندنیک بهو مانایانهی که پروفیسور مینورسکی لهو کتیبهی دا بو هیندیک وشهی کوردی داناه بو وینه وشهکانی بورهان، بههی، سابین قه لاهو..... و ههمو لهو وشانهی به تورکی داناه بیان لهو لیکدانوهی بو روونکردنوهی وشهی بوکانی کردوه، پیاو به ته واوی لهسیحتهی لیکدانوهی لهو زانا ناسراوه دوو دل دهبی و خوی مهجیور دهبینی روو له سهرچاوهی دیکه بکا، بویه دینین وشهی ترهغه تهجزیه دهکهمین به دوو بهشی، تر و غای و له فسرهنگی جوراوجور دا به دواوی دا دهگه ریین،

به گویرهی لوغته نامهی (دهخدا^{viii}) و (معین) تهر و تارا به مانای نهستیرهیه.

(ترا، رب النوع هندی زوجیهری هریتی، خدای ستاره تستری است)

هسروهها به گویرهی لوغته نامهی (دهخدا) تهر بهمانای (نیکو، زیبا، آبدار) بهکار دهیندری،

(غای، <قای> نام جای و مکانی است منسوب بهخوبان. <برهان قاطع>)

هسروهها به گویرهی لوغته نامهی (دهخدا و معین):

تارا/شرح، ستاره (انجمن آراء، آندراج، فرهنگ جهانگیری، برهان) بهعربی کوکب گویند (انجمن آراء، آندراج، برهان)

طلوع موکب سعد ش خلائق را کند روشن فروغ طلعت سعد ش بسوزد نحس تارا را (عیشی شوشتری)

آندراج

لهکوردی دا ستارهی فارسی دهبیته نهستیره که ههم به مانای کهوکبی عمرمی بهکار دی و ههم به مانای ناو، دهرانین که کانی و گولی ناو، به سهر یهکوهه پیی دهکوتری نهستیر، که وابوو نهستیره به مانای ناویش بهکار دی و وشهی تره که به مانای ناودار و جوان و باش دی مانای نهستیرمش دها. لیرهده دهبی بزنانین کام نهستیره که پیوهندی به ناومه هیه و لهو دوو وشه هاو مانایه له خوی گری دها و لهوش غیری تیشته (تستری) ناتوانی شتیکی دیکهبی و نهگهر لهو بوچونه قوبول کهمین ترغای یا تراغای یا تراغای یا ترهغه ماناکهی دهبیته جیگای نهستیره و چونکه غای به مانای جیگای خوشهویستان هاتوه، ترهغه ماناکهی دهبیته جیگای نهستیرهی خوشهویست که تیشته خودای باران و ناو و ناوهدانیه. عمرهه بهو نهستیرمه دهلئ شهعراوی بهمانی، زورهه، فارس پیی دهلئ ئاناهیتا، ناهید، تارا و کورد پیی دهلئ گهلاویژ، سیوهیل، تارا، زارا.

له راستی دا هممو ئو نيوانه هر يهک شتن و ئه ویش نيوي ئهستيره ي خوداوندی ئو، ئاناھيتا يه، بويه تهرهغه به مانای جینگای ناناھيتای خوشهويسته و ئهوش سهر نيه چونکه کيوهکاني دیکه ي نزیکي تهرهغش زوربهيان نيوي ئه ستيره يا ئهجرامي فلهکيان لهسره وهکوو کو و تهراروو، چهکوچ و مالوک، حهوتهوانان.

شوماره ي حهوت له لای ناريايهکان موقدهسه چونکه حهوت رهنگی خور، کولکهزيرينه ي پیک دههينا که پهرتهويک له خوره. خهلی قهديم وهک سومر يهکان عهلاقيان به ئهستيرناسی بوه شوماره ي ئه سهارانه ي به چاو دهيان دی پينج بوو، مانگ و روژيان لي زياد دهکرد شوماره ي موقدهسي حهوتيان به دهست دينا و حهوت روژي حهوتوو لهوي رادی. له ئینگلیسی دا Sunday ساندی روژي خور، Monday مان دنی روژي مانگ، و Saturday ساتردی، روژي زوحهل يا ئهستيره ي تير يا تيشتهره.

بووني بهرزايی تهرهغه وهکوو جینگای ناناھيتا دهگهل باومري پيشينيان لهو بارهشوه دهگونجی که ناريايهکان پی يان و ابوو جینگای ناناھيتا بهرزايی کيوي سکاسمه.^{ix} بويه هر بهرزيهکی دیکهش وهکوو سهبول و نيشانه دهکرا ئه رکه ي بو ديار ي بکه ي.

وشه ي تهر لهنيوي دوو جینگای ناسراوي دیکهش دا بهمانای ئهستير و ئهستيره هر ئيستاش بهکار دهيندرئ، يهکيان لهنيوي شاری شووشتهردا له خوزستان که بهو تافگه ئاوانه دهکوترئ که تايهت مهندي سهرنج راکيشی شارهکن، هه ر وهه له نيوي شاری شهوستردا له نازربايجان که ليره به مانای ئهستيره بهکار دهبرئ.

(لوغته نامه ي (دهخدا) لهباره ي تيشتهره ودهمنوسي: يهک لهئيزهدانی مزديه سنایه و نيگابانی بارانه. هسروهه ده نووسئ تسته ئهستيره ي شهعرايهو لهلای ئيرانيهکان تشريت نيزهدي بارانه، له پهلهوي دا تيشتهر، ئهويستا تيشتر يه. له تهوسيقي ئهويستارا گومان ناميني که مبهست شهعراي يهمانيه که له زمانه ئوروپاويهکاندا سيروس و کانی کولاي پيندلين.

فلوترخسي ميژوزان دهنوسي به باومري ئيرانيهکان هورمزد سيروس کردوته نيگابان و پاسهوانی ئهستيرهکان. له تيشتهر يهشت بهندي 44 دا هاتوه ئيمه بو ئهستيره ي تيشتهري درهوشاوه و شکودار تهعزيم دهکمين که نههورامزدا کردويهته سهروهر و نيگابانی هممو ئهستيره هلبزاردهکان هر وهک چون زردهشتی کردوته سهروهر و نيگابان بو خهک. تيشترپتي له ئهويستادا نيوي کومهلپک له ئهستيرهکانه که له نزیک تيشتهرن و ياريدهي دهکن .

هوک، تشتهر و (عطارد) کهتيره، به يهک دهزانی بهلام روون نيه که تيشتهر و تير هسدوويان خاوهنی يهک ريشه ي لوغهي بن. هر چند تشتهريه ي ئه ويستايی له فارسي دا تيري پی دهکوترئ . يهشتي ههشتهم که تشتهر يهشته مه عمولهن پني دهکوترئ تيريهشت و چوارمين مانگی سال و سيزدهههمين روژي هر مانگیکه که به نيوي فرشته ي تشتهرهويه و پنيان دهکوترئ مانگی تير و روژي تير. جینگای سهرنجه که له «بندهشن» فسلئ پينجهم دا هاتوه که سهبعه ي سه ياره دهگهل سهبعه ي سابه به يهکهوه له حالی شهرو پیکدادان دان، يانی تير لهژي تيشتهر و ئه ئيزده له فسرهنگ دا به مانای فرشته ي ئو هاتوه و زور جار دهگهل ميکاييل وهکوو يهک دادندرئين، رهنگه هويهکهي ئهوه بي تشتهر فرشته ي باران و له ئاکام دا ئيزهدي ئهراقه ميکاييليش فرشته ي روژيه)

گر چه تشتهر را عطا، باران بود .
مر ترا در و گهر باشد عطا (فرهنگ اسدي)

تيشتهر که له عهربي دا پني دهکوترئ شهعرا له کورديدا يهک له نيوهکاني، گهلاويژه که دهبي گرهويژ بووي^x و ل و ر، جینگايان گوريهتهوه هوي ئه نيو لينانهش نهويه که ئه ئهستيرهيه نهونده گهش و رووناکه به ئاور تهشبيه کراوه و نيوهکهي دیکه ي تارايه که هم نيوي کچان و هم ئه تهنزيله تهنکيه به سهر بووکی دادهدن . تيشتهر ههميشه له شکلي کيژيکی چاردهساله ي مهکم ههناري چاو جوانی بهلهک سپي دا زاهير دهبي. سواری گهردونهيهکی چوار چه رخهکه چهرهکان برينين له ئو و نا گر و با و زهوي. تيشتهر کردهوي ژيان بهخشي هيه و مندال به نينسان دهبه خشي^{xi} و بهو سيفاتهوه، وهکوو نيوي کچان هلبزيردراوه هسروهه جار جار له بهعه سهعاتيک دا به رهنگی مهيله سوور زاهير دهبي. رهنگه رهنگی سووري تاراي بووکان لهورا بي. نيوهکاني دیکه ي ئه ئهستيرهيه له کورديدا سيوه يل و زارايه. سيوميل زاهيرمن نيوي ئه ئهستيرهيه که جاروبار وهکوو دهستهخوشک دهگهلئ دهردهکوي و به

مرووری زهمان بۆ خودی خوشیان بهکار هیناوه. زارا نیوی دیکه‌ی ئه‌و ئه‌ستیره‌یه له زمانی کوردیدایه و پێوهندی به ئاواز و گورانیه‌وه هه‌یه چونکه ئه‌و ئه‌ستیره‌یه موتریبی فه‌له‌کیشه و له درێژه‌ی ئه‌و نووسراوه‌یه دا به کورتی باسی ده‌کهن. له ئه‌دهبیاتی کوردیدا ئه‌و ئه‌ستیره‌یه به هه‌موو نۆه‌کانیه‌وه جێ وری خۆی هه‌یه و له ئاواز و گورانیشت دا باسی ده‌کری :

چاو ده‌گێرم دیار نیه له‌یلم

هه‌ لێهت کۆنی کردوه مه‌یلم

عاشقی ئه‌ستیره‌ی سیوه‌یلم

به‌خشه‌خشی سایه‌ی بورسایه

رابرد نهم زانی زارایه

ده‌بینین لێره نیوی ئه‌و ئه‌ستیره‌ گه‌شه دووجار دووپات بوته‌وه. له کۆتایی ئه‌و به‌شه‌دا ده‌بی بلیم له فه‌ر هه‌نگیک دا که نووسراوه به‌دهسته‌وه نیه یا زۆر که‌مه، ئه‌و شتانه‌ی ده‌که‌ونه به‌رچاو به ئه‌ندازه‌ی مه‌دره‌کی که‌تبی سوودیان لێ وهرده‌ گێری بۆ ته‌عبیر و ته‌فسیری رووداوه‌کانی رابردوو و ناسینی بیر و باومری پێشینیان.^{xii}

هه‌روه‌ها ئوستاد سه‌عیدی سیرجانی ده‌لی:

داستانه ئه‌ساتیره‌یه‌کان جه‌وه‌ری فه‌ر هه‌نگ و مه‌عارفی نه‌ته‌وه‌یین و لیکدراوی ته‌جره‌به‌ی هه‌زاران ساله‌ی قه‌ومین. هه‌ رلق و پوینکی ریوایاتی ئوستوره‌یی حاسلی ته‌جره‌به‌ی تال و شیرینی پێشینیانه که لعابی ئه‌فسانه‌یان به سه‌ردا کیشاوه و له دنیای حیکمه‌ت دا بۆ جیلی تازه‌یان به‌جێ هێشته‌وه. ریوایاتی ئوستوره‌یی به قه‌ولی فه‌ر هه‌نگیه‌کان شتی سمبولیکن و نیازمه‌ندی گوزارشی روونکه‌روه‌وه و ته‌فسیرن. چونکه زمانی ئوستوره‌ره زمانی کنایه و رهمز و نیشاره‌یه. زمانی حالی نه‌ته‌وه‌یه‌کی به‌سالدا چوه که باری چاک و خراپی جیله‌کانی رابردوو به حوکمی قانونی جابرا‌نه‌ی وهرسه‌ت له سه‌ر شانه.^{xiii}

(په‌راویزه‌کان)

ⁱ - تاریخ اساطیری ایران/ دکتر ژاله‌آموزگار

ⁱⁱ - رستاخیز سیمرخ/ منوچهر جمالی و هه‌روه‌ها: سیری در اساطیر ایران/ دکتر مه‌رداد بهار

ⁱⁱⁱ - دیوان و شمرحی حالی شیخ ئه‌حمده‌ی کۆر/ دوکتور عزیز محمد پور داشبه‌ندی

^{iv} - گۆوازی مه‌باد، شوماره‌ی 37، خاکه‌لێوه‌ی 1383. مکریان در گذرگاه تاریخ/ عمر آقاعلی‌پار

^v - صفوة‌الصفاء/ ابن بزاز اردبیلی

^{vi} - صفوة‌الصفاء/ ابن بزاز اردبیلی

^{vii} - مینورسکی و کورد/ ولادیمیر مینورسکی/ وهرگیرانی به‌کوردی کاک ئه‌نهر سولتانی

^{viii} - لغت نامه‌ده‌خدا/ علی اکبر ده‌خدا

^{ix} - پژوهش در فرهنگ باستان و شناخت اوستا/ آکاد می علوم تاجیکستان

^x - بۆچوونی دوکتور عزیز محمد پور داشبه‌ندی له دیداری خوسووسی دا

^{xi} - فرهايزدی در آيين پادشاهی ايران/ ابوالعلا سودآور

^{xii} - فرهايزدی در آيين پادشاهی ايران/ ابوالعلا سودآور

^{xiii} - ضحاک ماردوش/ سعیدی سيرجانی

تهره‌غه، ههژدیه‌ها داشی، کۆشکی زارا، هیمای هاوبه‌شی میتولۆژیک له ناوچه‌ی بۆکان! (2)

نووسینی: تائیر عه‌لیار

پینشینانی کورد باوه‌ریان به شادی و به‌زم و خۆشی بوه چ به شیوه‌ی هه‌لپه‌رکی، چ به شیوه‌ی قام و گۆرانی، چ به شیوه‌ی ئه‌و سه‌مایه‌ی له پینش بووک دا ده‌کری، چ به شیوه‌ی ئه‌و سه‌ماعه‌ی ده‌رویشه‌کان له کاتی زکردا ده‌یکهن. ئه‌و ده‌وله‌مه‌ندیه‌ی له‌په‌رده‌کانی مۆسیقا و ئه‌سباب و ئامیره‌کانی مۆسیقادا هه‌مانه، پێوه‌ندی به‌و چه‌شنه‌ی بێرکردنه‌وه‌یه هه‌یه. داریووش شا له که‌تیه‌ی بیستون دا ئیشاره به‌و مه‌سه‌له‌یه ده‌کا.

(به‌غی گه‌وره‌یه ئه‌هوورامزدا که ئه‌و ولاته‌ی دا، که ئه‌و عاسمانه‌ی دا، که ئه‌و خه‌که‌ی دا، که شادی به‌و خه‌که‌دا^{xiii})
ئه‌و خوداوه‌نده‌ی ئه‌رکی ده‌سته‌به‌رکردنی شادی به ئه‌ستۆمیه، زوهره یا ناهیده که هه‌مان ته‌ر یا تیشه‌ته‌ره. فه‌ر هه‌نگی (ده‌خدا) له‌باره‌ی ناهیده‌وه ئاوی نووسیه.

1: شرح: زهره (فره‌نگ اسدی، منته‌ی الارب) ستاره زهره را گویند و مکان او فلک سیم است و اقلیم پنجم به او تعلق دارد (برهان قاطع، آندراج) نام ستاره سوم از هفت سیاره است که نام دیگرش زهره است (فره‌نگ نظام). زهره (انجمن آرا) ستاره زهره که‌ویارای نیز گویند (ناظم الاطبا) ستاره زهره که بر فلک سوم تابد و آنرا مطربه فلک گویند (غیاث اللغات). آنا هیتا، ونووس.

حا مله است اقبال مادرزاد او قابله‌ش ناهید عشرت زای باد "خاقانی"

به یاد بزم تو ناهید را به کف بربط به کین خصم تو بهرام را به بر جوشن "شهاب تبریزی"

ناهید رود ساز به امید بزم تو دارد به دست جام عصیر اندر آسمان "سوزنی"

که شیر ژیان است هنگام رزم به ناهید ماند همی روز بزم "دقیقی"

ده‌بینن ئه‌و ئه‌ستیره‌یه بی‌جگه لهو سیفاته‌ی پێشته‌ر باسماں کردبوو ئه‌ستیره‌ی شادی به‌خشیشه و به موتربی فله‌که ده ناسرێ دیوانی مه‌ولانا و حافظ پیره له ستایشی ناهید و زوهره. نمونه له دیوانی مه‌ولانا.

پرده دل میزند زهره هم از بامداد مژده که آن بو‌طرب داد طرب ها بداد

بحر کرم کرد جوش، پنبه برون کن زگوش آنچه کفش داد دوش، ما و ترا نوش باد

عشق همایون پی است، خطبه بنام وی است از سر ما کم مباد، سایه این کی قباد

روی خوشش چون شرار، خوی خوشش نو بهار وان دگرش زینهار او هو رب العباد

یا

مطرب مهتاب رو، آنچه شنیدی بگو ما همگان محرمیم، آنچه بدیدی بگو

ای شه و سلطان ما، ای طربستان ما در حرم جان ما، بر چه رسیدی بگو

در شکرستان جان، غرقه شدم ای شکر زین شکرستان اگر، هیچ شنیدی بگو

می کشدم می به چپ، می کشدم دل به راست رو که کشا کش خوش است، تو چه کشیدی بگو

می به قدح ریختی، قصه برانگیختی کوی خرابات را تو چه کلیدی بگو

یا

بادا مبارک بر جهان سور و عروسی های ما سور و عروسی را خدا ببرید بر بالای ما

زهره قرین شد با قمرطوطی قرین شد با شکر هر شب عروسی ی دگر از شاه خوش سیمای ما

یا

زهره من بر فلک شکل دگر می رود در دل و در دیده ها همچو نظر می رود

لهباسی ناهید و زهره له پیومندی دهگهل موتربی و ساز کردنی بهزم دا چند نمونیه کیش له دیوانی حافظ هله آده بژیرین.

بیاور می که نتوان شد ز فکر آسمان ایمن به لعب زهره چنگی و مریخ سلحشورش

یا

در آسمان نه عجب گر به گفته حافظ سرود زهره به رقص آورد مسیحا را

یا

غزلسرای ناهید صرفه ای نبرد در آن مقام که حافظ بر آورد آواز^{xiii}

هسرهک دزمانین له زور جیگای نیران و له کوردستان مه عیدی تایبعتی بو ناهید یا زهره دروست کراوه که ناسراوترینیان مه عیدی کنگاوره له ناوچهی کرمان . له همهدان و فارس و هیندیک شوینی دیکه ی نیرانیش مه عیدی ناهید همیه، بویه، کوشکی زارا له داوینی ته رهغه دهی مه عیدی ناهید بو بی که لهوی بهزم و شادی و ستایشی ناهید به گویره ی ری و رسمی زهمان به ریوه چوه به لام بو نیوی کوشکی زارایه؟

1 - دزمانین بهک له نیوهکانی ناهید له عمره بییدا زهره میه و "رهنگه زارا؟!!" له زهره ی عمره می و مرگی رابی . له وانیه نهو نیومیان دوا ی دهسلاتی نیسلام به سردا بریبی بو وهی لهویران کردنی به دست موسولمانهکان بیپاریزن هر وهک له زورجیگای دیکه نه و کاره کراوه.

2- زارا نیوی ژنه و ناهیدیش ژن خودایه. نهگس گرینگی نهو ژن خودایه نهی له کوئی دیکه غهیری یونان مه عید و پهرستشگا به نیوی ژنانهوه همیه؟

3- وشه ی زارا له کوردیدا همیه. مانای کوه. دزمانین کهو بالنده ی جوان و دهنگخوشه. دهگونجی دهگهل موتربی فله ک که فرشته ی جوانیشه هاو نیو بی . ماموستا هزار له همبانه بوری نهدا له مانای وشه ی زارادا ناوای نووسیوه:

زارا: ناوه بو ژن، کهو (ژهره ژ) ، نیوی شاریکه له کوردستان.

زاراز ، زارانج :کمو ، ژرهژ

زاراوه: شیوهی تایبتهی ناخواتن

زار گوتن: ستران، گورانی، قام^{xiii}

بویه وشه‌ی زارا چ زوهره‌ی عمره‌بی بی و له کوردیدا وای پی بلین چ کوردی بی و به مانای کهو بی هر دووکیان پیومندی بهگورانی و دهنگخوشی و ناوازه هه‌یه و پیی موتربی فهلهک دهگرتهوه و یهک له نیوهکانی ناهیده. جیگای سهرنجه وشه‌ی ستران له کوردیدا و ته‌رانه له فارسیدا هاومانان و هر دووکیان وشه‌ی ته‌ر یان تیدایه که یهک له نیوه کانی ناهیدی خونیاگهر و همزاده‌ستانه.

له سهر کوشکی زارا نهوش بلیم، نهو کوشکه بهردی مهرمه‌ره. یاقووت، گهوهر، شهوه، له‌عل و..... به نهجاری که‌ریمه دناسرین. پیشینیان پییان وابوو نهجاری که‌ریمه نهسلیان له خوره دئ و دهگمل کانگاکانی دیکه‌ی نیو زوی فه رقیان هه‌یه، هروره‌ها له دروست بوونی نهواندا خور و با و بارانیش کارکردیان هه‌یه. حافظ دملی:

طالب لعل و گهر نیست وگر نه خورشید همچنان در عمل معدن و کانست هنوز

یا

لعلی از کان مروت بر نیاید سالهاست تابش خورشید و سعی باد و باران را چه شد

هر وها سه‌نایی دملی :

سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن^{xiii}.

بویه دروست کردنی کوشکی مهرمه‌رین هر بو فرشته‌یه‌کی و مکوو زارایه. به داخوه کوشکی زارا نیستا هر نیویکی لی ماومه‌مه‌ چونکه خه‌لکی دیهاتی دهوروبهر دهچن بهردی لی دینن بو دروستکردنی مهرمه‌ر بو میشتین. جوانترین مهرمه‌ر مکان نهوانه بوون له کوشکی زارا را دهمیان هینان.

نیسان له دهوره‌کانی هه‌ملینی ژیانیدا، خوی و جهانی به تیروانینیکی ئوستورمیه‌وه لی‌کداومه‌مه، له راستیدا تیروانینی ئوستورمیه‌ی، چه‌کی عه‌قیده‌تی نیسانی دهوره‌کانی هه‌ملینه. جهوه‌ری جهانبینی ئوستورمیه‌ی قوبولکردنی دهخاله‌تی نیسان له ره‌وته‌کانی سروشت و کومه‌لگا دایه. نیسان لیره به پیچه‌وانه‌ی نیسانی مه‌زه‌یه‌ی، بوونه‌وره‌یکی داماو و دور له پیکه‌تینان و خولقاندن و عاجز له سهرکه‌وتن به سهر جه‌ره‌کانی میژرووی و سروشتیدا نیه به‌لکوو بوونه‌وه ریکی تیکوشه‌ره که بو بلوکردنه‌وه‌ی نه‌ند تیشه‌کانی و باش کردنی ژیانی خوی خه‌بات ده‌کا. نیسان له جیهانی نه ساتیری دا ته‌نانه‌ت ده‌توانی به‌رنگاری خوداکانیش بیته‌وه، ناکامی نهو به‌رنگاریه تیکشکانیش بی دیسان جهوه‌ری خه‌باته‌که، بوون و هووییه‌تیکه‌ی دیکه به نیسان ده‌بخشی. زهینی ئوستورمیه‌ی نیسان تا نهو جیگایه ده‌چینه‌ی پیشی که خودا کان به ته‌واوی و مکوو نیسان ده‌چن، شه‌راب ده‌خونه‌وه، میگه‌لی په‌رواریان هه‌یه، کهوشی زیرینیان له پی دایه، له سهر ته‌ختی زیرین داده‌نیشن، و مکوو نیسان له کاتی مه‌ستی و عه‌یشدا بی خود دهن ، له شه‌ره‌کانی قه‌بیله‌یی دا به شدار دهن، به‌غیلی ده‌کهن و....

نیسان خودایی نه‌سلی هاوبه‌شی هه‌موو نه‌ندیشه ئوستورمیه‌یه‌کانه، له لای ئیرانیه‌کانی قه‌دیم و له نیزامی عه‌قیده‌یی زه ره‌شتی دا نانا‌هیتا ژن خودایه که پال و مبالنجی زیرین دها و به‌له‌ک و باسکی سپی هه‌یه. به‌شه‌ر له جیهانبینی ئوستورمیه‌ی دا هه‌موو شتی و مکوو نیسان ده‌دیت و هه‌موو بوون و حه‌ره‌که‌تیکه‌ی له وینه‌ی نیسان لی‌کده‌داوه. له نیزامی عه‌قیده‌یی زه ره‌شتیدا سهرکه‌وتنی نه‌هورامه‌زدا به سهر نه‌هریمه‌ن دا به‌مه‌وه به‌ستر او‌مه‌وه نیسانه‌کان یاریده‌ی نه‌هورا مه‌زدا بدن هوی دروستکردنی نیسان بو ده‌خاله‌ت کردن له خه‌بات بو سهرکه‌وتنی نیسان و نه‌هورامه‌زدا یه. بو وینه هورمه‌زدا له نه‌ساتیری زه ره‌شتی دا خودایه که به بی یاریده‌ی نیسان توانای سهرکه‌وتنی نیه. روونه له تیروانینیکی

ناوادا ئینسان له مهرتهبیهکی عالی و خوائاسایی دا قهرار دهگری. ئینسان خودایی دهنوانی له گورپانی لیهاتوویدا به سهر ههموو شتیک دا زال بی. له راستیدا ئینسان بوخوی خودابهکه یاریدهی خوداگانی دیکهده کا^{xiii}.

وینیهک لهبیری ئینسان خودایی مهولهوی لهو چهند شیعردا ببینه.

ما به فلک بودهایم یار ملک بودهایم
باز به آنجا رویم جمله که آن شهر ماست
خود ز فلک برتریم و ز ملک افزون تریم
زین دو چرا نگذریم منزل ما کبریاست
گوهر پاک از کجا عالم خاک از کجا
وزچه فرود آمدیم بار کنیم این چه جاست

به زحمت دهکری نهزمی قهتعی بدری ههر ئوستوریهک ئی چ زهمان و مهکانیکه، خولقینهری ئوستوریهکان ئینسانی خاوهن بیر بوون که ههزاران سال پیش له ئیستا ژیاون. ئوستوریهکان له رهوتی زهمان دا ئالووگوریان به سه ردا هاتوه ههر وهک چون کولتوریهکان تیکهل دهن ئوستوریهکانیش پیکهوه لیکدهدرین و ئوستوریهی تازهیان لی دروست دهی و زهمان و مهکانیشیان دهگوردی. داستانه کونهکانی ههزاران سال لهوه پیشی دانیشتوانی و لاتی نیمههه ره له سهر زاران و سینه به سینه گوئزراونهتهوه و وینهیهکمان له دهورانییک دهخه بهر دهست که نه میژوو دهنوانی له بارهیههوه قهزاوت بکا نه باستان شناسی، بهلکوو نهو وینانه تهنیا له ئوستوریهکان دا دهنوانی شوئینیان ههگره. سهر دهرهینان له ئوستوریه بو ناسینی میژووی شارستانیته و روونکردنهوهی گوشه تاریکهکانی بنهما کومه لایهتیهکانی کون و تیگهیشتن له شیهوهی بیرکردنهوه و باوهرهکانی خهلی قهیم، بهکجار زور بهکهلهوه دهنوانی زور له دامهزراوه ههولیهکانی دهورانه کونهکانی شارستا نیتهی بهشهر و پیوهندی گهلان دهگهل بهکتر روون بکاتهوه.

خهلی قهیمی و لاتی ئیران دهگهل خهلی قهیمی و لاتی هیند پیوهندی فکریی نزیکیان بوه. نهو پیوهندی به تایبته له زمان، ئوستوریه و نایینهکانی نهوان دا دهردهکوهی و نیشا ندهری پیکهوه ژیاوی دریزخایهنی میلهتهکانی ئیرانی و هیندیه. خودایانی دهورانی (هیندوئیرانی) 3 گرووپن.

گرووپی ههول خودایانی فهزمانهوا و رووحانین، که نهسهوره یان پندهلین گرینگ ترین یان وهروونهیه.

گرووپی دوهم خودایانی شهرکهرن که نهرتشتاریان پندهلین و گرینگ ترین یان ئیندره به که خولقینهری باران و خودای شهر و پیکدادانه.

گرووپی سههم خودایانی دیارده سروشتیهکانن و گرینگ ترین یان ناگنی خودای ناوره. نهو تهسلیه ریشهی کونی ناریایی هیه. دوایه که دهگهینه دهورانی نهساتیری (ئیرانی) تهسلیس نامینی و سههویته جیگای دهگریتهوه. لهوه ده ورانهابه دیاردهکانی وهکوو ئورمهزد و نههریمهن، رووناکی و تاریکی، ئیزهد و دیو، خودای ناو و دیوی وشکه سالی دینهگوری^{xiii}.

ئیمه باسی تههغه و کوشکی زارا و چونیهتی پیوهندی نهو دوو دیارده ئوستوریهیهمان دهگهل بهکتر کرد و له کوتابیش دا باسی ههژدیهاداشی دهکهن. فهههنگی موعین سهبارته به وشهه ههژدیها ناوای نووسیهوه:

شرح: اژدها، اژدر، ماریست افسانهای با جئه ای بزرگ که بالها و چنگهای قوی دارد و از دهانش آتش می جهد.

له میتولوژی هندی دا وریتره ههژدیهای وشکه سالییه که تهواوی ناوهکانی دنیای ههل لووشیهوه دواي شهر و پیکدادانی قورس له کوتابی دا به دهستی ئیندره له بهین دهچی.

پهراویزهکان

xiii - سیری در اساطیر ایران/دکتر مهرداد بهار

xiii - موسیقی و مولانا/ محمود کویر

xiii - همبانه‌بۆرینه/ ماموستا همزار

xiii - سیری در اساطیر ایران/ دکتر مهرداد بهار

xiii - هه‌لاج/ علی میر فترووس/ وه‌گیرانی تایر عه‌لیار (نعم بابسته له مآپه‌ری بۆکان رۆژه‌ه‌لاتدا بلاوکر او‌متعه)

xiii - تاریخ اساطیری ایران/ دکتر ژاله آموزگار

تەرەخە. ھەژدییەداشی. کۆشکی زارا. ھیمای ھاوبەشی میتولوزیک لە ناوچە ی بۆکان! 3

نوسینی: تاپر عەلیار

ھەژدییەداشی

نە تەنیا لە میتولوزی ھیندی دا بەلکۆو لە میتولوزی بەشیکێ زۆر لە گەلانی دنیا دا ھەژدییە ھیزی خراپە و ناپاکێ. ناو لە بەر ھەم دوور دەخاتەو و مانگ و روژ ھەلەملووشی. بۆیە بۆوێ دنیا بھێنێ دەبی ھەژدییە نابوود بکری. ئەو ناوەرۆکە ئوستوورەییە ھەژدییە وەکوو خیزی ئەھریمنی و دوژمنی رەسکان لە دینەکان و ئەدەبیاتی گەلانی جیگای خۆی کردوتەو.

لە ئوستوورە ی ئیرانیدا تیشتر خۆدای باران دەگەل ئەپووش دیوی ویشکەسالی بەشەر دئ و دوا ی پیکدادانی زۆر بە سە ری دا زال دەبی، گرمە ی ھەور دەنگی گورزی تیشترە کە وەسەری ئەپووش دەکوئ و ھەور مەریسکە ئەو ناوڕەییە کە لەو گورزە دەبیئەو. لە راستیدا بارانی توندی بە ھار و پایز تیکەل دەگەل گرمە ی ھەور و ھەور مەریسکە نیشان دەری ئەو شەر و پیکدادانێ. لە ئەدەبیاتی مەزدیەسنادا دیوی ویشکەسالی (ئەپووش) جیگای خۆی داوہ بە ھەژدییە و وەکوو سە رچاوە ی ویشکەسالی و ویرانی چاوی لێدەکری.

لە ئەو نێستادا ھەژدییە خولقوی دەستی نەھریمنە. دوا ی ئەو ی ئەھوور مەزدا ھەولین ولاتی درووست کرد، ئەھریمنە ن ھەژدییە ی خولقاند کە بوونە مەریکی زۆر بە ھیز و ویرانگەر بو. (ھەژدییە ی سئ لمبۆزی سئ سەری، شەش چاوی خاوەنی دیوی درۆ بە ھەزار چوستی و چالاکیەو بە ھیزترین درۆیک بوو کە نەھریمنە خولقاندی لە دژی جیھانی خاکی بە مەبەستی برەو پیدانی مەرگی جیھانی راستی) لە داستانەکانی ئیرانی و کوردیدا تەننەت ئەو داستانانە ی بۆ مندالبی دەگێر ئەو زۆر باسی ھەژدییە کر او و لە ھەموویان دا وەکوو بوونە مەریکی ئەفسانە ی ناسیندراو کە زۆر لە ئینسان و ھەموو گیانلەبەریکی دیکە گەورترە، ناوری لە زاری دەبارئ و بە نەفەس کێشانی خۆی چوارپێ و خەلک دەکێشێتە نیو زاریەو ھەلەملووشی.

بەر بەر مەکانی دەگەل ھەژدییە لە توانای خەلک یا تەننەت پالەوانە ئاساییەکانیش دا نیو تەنیا کەسایەتیە پایە بەرزە ئە ساتیر بەکان دەتوانن بەسەری دا زال بن و شاریک یا ولاتیک لە ناوری دەم و دوو کەلی ئەو نەجات بدن. ھەژدییە بوونە مەریکە خۆراکی پینەگا بە شێو مەیکی ترس ھێنەر دەنەریئ. کاتیک بە رێدا دەروا تا چەند میل زەوی دەلەریئ. پێشی روبرا بەر لە ئەو مەکان دەگری و خەلک لە توونیەتی و گەر ما دەکووژئ، مەزراکان بە ناوری دەمی دەسووتینی و دەبیئە ھۆی قات و قری و نەخۆشی و مەرگ. دوو کەلی ھەناسە ی ھەژدییە عاسمان رەش دادەگێرئ و بە ھەناسە ی خۆی مائە کان، گوندەکان و شارەکان ویران دەکا و ھەلیاندەملووشی، ناوی چۆمەکان ژاراوی دەکا و مێرگەکان لە سەوزە لانی و نچیر پاک دەکاتەو، بەلندەکان لئی ھەلدین و درندەکان ناتوانن لە چوارچۆیە فەرماترەوایی ئەو دا بژین. ژیان لە قەلە مەرەوی ھەژدییە بەرە و نابوودی دەچی و خەلک ناچارن بەدانی قوربانی زۆر و روژ دەگەل روژ رازی بکەن، بەو حالەش لە وانە ی ئەو دووبارە بنەریئ و قوربانی زیاتری بوئ. ھەواش وەکوو ئەو لە قەلە مەرەوی ھەژدییەدا ژەھراویە و جاری وایە بە ھەناسە ی روژ وەکوو شەو تاریک دەبی. لە ھەموو داستانەکاندا نەزۆک و بئ بەر ھەمە، ھەر کە بە دەستی کەسایەتیەکی ئەساتیری دەکووژئ خەلک دەکوو ئەو ئاسایشەو بەلام سالاھە خویئ و خولە مێشە کە ی دەمیئێتەو.

لە وینەکاندا ھەیکەل و شکلی روالەتیی وەکوو سووسماریکی گەورە کێشراو تەو کە سامناک و مەرگ ھینەرە. لە گە رشاسبنامە ی ئەسەدی تووسی دا ئەو ھەژدییە ی بە دەستی گەر شاسب دەکووژئ ناوا نیشان دراو.

کنون آمدست از دھایی پدید کز آن از دھا، مە دگر کس نئید

از آنگە کە گیتی ز طوفان برست ز دریا برآمد بە خشکی نشست

گرفته نشیمن شکاوند کوه همی دارد از رنج گیتی ستوه

میان بست بایدش بر تاختن وز آن زشت پتیار مەکین آختن

درآمد بدان دره آن نامدار	یکی کوه جنبان بدید آشکار
بر آن پشته بر پشت سایان به کین	ز پیچیدنش جنبش اندر زمین
چو تاریک غاری دهن پهن و باز	دو یشکش چو شاخ گوزنان دراز
به دود و نفس در دو چشمش ز نور	درخشان چو در شب ستاره ز دور
ز تف دهانش دل خار هموم	ز زهر دمش با د گیتی سموم
گره در گره خم دم تا به پشت	همه سرش چون خار موی درشت
پشیزه پشیزه تن از رنگ نیل	از او هر پشیزی مه از گوش پیل
گهی چون سپرها فکندیش باز	گهی همچو جوشن کشیدی فراز
تو گفتی که بد جنگی در کمین	تنش سربسر آلت جنگ و کین
همه کام تیغ و همه دم کمر	همه سر سنان و همه تن سپر
چو بر کوه سودی تن سنگ رنگ	به فرسنگ رفتی چکا چاک سنگ

نئیسانی ههولین له هیزه ویرانکهرهکانی سروشت و هکوو توفان و سیلاو و ههورهبریسکه و گرکان و... ترساوه و بو هه ر بهک لهوانه هیمایهکی دروست کرد وه. ویدمچی ههژدیها هیمای گرکان بی. فردهوسی کاتیک باسی سامی نهیرمان له پیومند دهگهل کوشنتی ههژدیهادا دهکا وهسفی ههژدیها که زیاتر وهکوو وهسفی گرکانیک دهچی.

چو آن ازدها کو ز رود کشف	برون آمد و کرد گیتی چو کف
زمین شهر تا شهر بالای او	همان کوه تا کوه پهنای او
جهان را از او بود دل پر هراس	همی داشتندی شب و روز پاس
هوا پاک کرده ز پرندگان	همان روی گیتی ز درندگان
ز نقش همی پر گرکس بسوخت	زمین زیر زهرش همی بر فروخت
نهنگ دژم بر کشیدی زآب	همان از هوا تیز پران عقاب
زمین گشت بی مردم و چارپای	جهانی مر او را سپردند جای
چو دیدم که اندر جهان کس نبود	که با او همی دست یارست سود
برفتم بسا ن نهنگ دژم	مرا تیز چنگ و ورا تیز دم

بهک له تاییهتمندی ئوستوووره ئاریاییهکان ئهومیه، کهسایهتی ئهساتیری له بهکیک له شهرهکانی خویدا تووشی شهری هه ژدیها دهبی و به سهری دا زال دهبی بو وینه ئیندره دهگهل و مریتره که ههژدیهای بهرگر له نا وهکانه بهشهر دئ وههموو ههورهکانی ئاو نازاد دهکا. گهرشاسب دهگهل ههژدیها بهشهر دئ و ئاوهکان نازاد دهکا، روستهم و ئهسفنیدیاریش دهگهل ههژدیها بهشهر دین و بهسهری دا زال دهبن. له ئهدهبیات و فسههنگدا ههژدیها وهکوو هیمای خرابه و زولم جیگای خوی داوه به زحاکی ماردووش که ئهلبهته له ئوستووورهدا خیوی مار دهگهل ههژدیها فرقی ههیه و کردهوهی مار دهگه ل کردهوهی ههژدیها دوو شتی لیک جیاوازن. له شانامهدا زحاکی ماردووش جرسوومهی زولم و فهسا ده. زهمانی زه حاک ئاوایه.

له نهد بیاتی سهردهمیش دا دهن گای زو لم و بیدادی حاکم به سهر و لاتدا همر به ههژدیها ته شبیه کراوه. پروانه نهو
شیرعی هوشهنگ ئیبتهاج.
آه در باغ بی درختی ما
این تیر را به جای گل که نشاند؟
چه تیر؟ ازدهایی از دوزخ
که به هر سو دوید و ریشه دواند
بشنو از من که این سترون شوم
تا ابد بی بهار خواهد ماند
هیچ گل از برش نخواهد رست
هیچ بلبل بر او نخواهد خواند^{xiii}

بووی بزاین ههژدیها له ئوستوروی کوردیدا چ دهوریکی همیه سهرنج ددهینه نو سراهوی قاسم تاباک له ژیر ناوی (دهوری ههژدیها له ئهفسانهکانی کوردی و هیندی دا) که له گوواری مهباد شومارهوی 3 سالی ههوهل بانهمیری 1380 دا بلاو بوتهوه: "له ئهفسانهکانی کوردیدا ههژدیها ماریکی بهگجار گهوریه، شهرخوازه و جاری وایه حموت سهری هه یه له همر حموت زاری ناگر دپته دهرئ. له نیو ئهفسانهکانی ئیمیه کورددا ناو و ههژدیها ناتوانین لیک جودا بکهینهوه یانی نهو شوینهوی ههژدیهای آئیه ناویشی آئیه، بو وینه له ئهفسانهوی سازاده نیبراهیم دا....."

یان له حهقایهتی نهحمهد پاشا دا ناوا هاتوه: "نهحمهد پاشا نهگهر دمچی و تهماشا دهکا نهو شاره تهوای خه لکی دهستیان کردوه به شین و گریان، تهوای شار "رهش پو شن و قور دهپتون؟!،" دهرسی نهوه چ قهوماوه؟ دهلین ئیره کانیهکی آئیه، له نیو نهو کانیهدا ههژدیهایهکی تیدایه. دهبی ههموو "جومعانه؟! جوانیکی تیهاوین، دنا نهو ههژدیهایه، نهو ناوه بهر نادا، نهو روژ تورهی کوری پاشایه. نهحمهد پاشا دهلی: نهمن له جیاتی کوری پاشا دمچم. نهحمهد پاشا دوو شیران له خووی دهبهستی. خووی بهزاری ههژدیها دا دهکا. همر ههژدیها قووتی دها، شیر ههلیدهدرئ ههتا دهگاته سهر کلکی، هه ژدیها دوو لهت دهبی، ناو مهباح دهبی."

لیره بهو ناکامه دهگهین، بهری ناو گرتن یانی ویشکسهالی و نهجوونی ناو. لیره دا قارهمانی حهقایهت و مکوو قارهمانی نه فسانهکانی هیندی دهگهل ههژدیها شهر دهکن. له ههموو شوینیکیش سهر دهکهن به لام بهو جیوازی بهی که له نیو ئهفسانه کانی هیندی دا قارهمان خودایه، به لام له نیو ئهفسانهکانی ئیمهدا قارهمانی سهرکی، مروقه."

ههژدیهای دوو لهت له ئوستورهدا نیشانهوی دورکوهوتنهوهی به لا له ولاته^{xiii} ههژدیهاداشیی ئیمهش که خستومانته بهر باس دوو لهته.

لهتیکوی و مکوو سهر دمچی و لهتهکهی دیکهوی و مکوو لهشی ههژدیهایهکهیه و مرووری زهمان وای سواندوتهوه که وه کوو دوو لهته بهردی ناسایی دمچی، به لام نهوه گرینگ نیه. گرینگ نهوهیه نهو ئوستوریه بناسینهوه و پهیمهکهی وه ربگرین. ههژدیهاداشی هیمای ههژدیهای ویشکسهالی و به لایه، که له پیشگای، تهر، هیمای باران و بهر مکت و شادی دا قوربانی کراوه و بهو جوهره خاتری پهریشانی باوهر مهندانی نهو شیوه فکری پی نههون کراوتهوه.

نهگهر بهو شیوه لیکدانیهوهیه له و مسهریه کخستنهوهی نهو ئوستوریه دها سهرکهتوو بووبین، یان لانی کهم بوچوونه کهمان له هیلکی دروست دا بووبن، نهو کات حهقمانه بلین که نهو شوینه بهو ههموو هیمایهوه ناگرئ جیگایهکی ناسایی بووبن، به لکوو ناوه ندیکی گرینگی زیارهت و نیایش یا حوکمرانی و دهسه لات بوه و بیشک شوینهواری میژوویی گرینگی له خویدا شار دوتوه که نهگهر بکهونه دهست، گهنجینههکی به نرخی میژوویی، فسر ههنگی و نهتهوهی دهبی.

قاسم تاباک له گوواری مه‌باد شوماره‌ی 22 به‌فرانباری 1381 له وتاریک دا به نیوی (خیوی ئاو له ئوستوروی کوردیدا) له سهر هیندیگ شوینی میژوویی له کوردستاندا نووسیویه:

"به درژیایی میژوو گهلی کورد فره ئایینی بوه و زور ئایینی به خووه بینووه به‌کیک لهو ئایینانه ئایینی میتراپیه. میتراپیه کان بۆ به‌ریو‌مچوونی داب و نه‌ریتی ئایینی خوین به‌رده کونه‌کانیان هه‌له‌بژارد که له پیشیانوهه کانی و ئاو تیده‌په‌ری. پروفیسور توفیق وهه‌بی به دوو شوین نیشاره ده‌کا که بۆ سهرده‌می میتراپیه به‌کان ده‌گه‌ریته‌وه و نیستا ده‌گه‌ل ئایینی یه زیدیه‌کان تیکه‌لاو بوه.

گه‌لی زهردهک

له به‌شی باکووری کیوی مه‌قلوب له روژاوای مووسل دۆلکی پر پیت و به‌ره‌مکت هه‌یه که پره له به‌ردی زهرده، نیویان ناوه، گه‌لی زهرده. به نیو لهو دۆله‌دا چۆمکی پر ئاو ده‌روا. ده‌رووبه‌ری لهو دۆله پره له کون که له‌وان دا بت و به‌ردی نووسراوی تیداپیه. وا ده‌نوینی که لهو دۆله و کونه به‌رده‌کان و به‌رده نووسراوه‌کان شوینیکی پیروز بوون که کورده‌کان بۆ زیارته‌ی ده‌چوون. هه‌ر لهو شوینه‌ی که جیژنی مه‌هره‌گان و مه‌راسمی ره‌مزاوی له‌وی به‌ریوه ده‌چوون. دروست وه ک دۆلی لالش که یه‌زیدیه‌کان بیجگه له وهی که بۆ زیارته‌ی ده‌چوون جیژنه‌کانی پیروز و به کۆمه‌لی خوین له‌ویدا به ریوه ده‌برد.

عیباده‌تگای شیخ عه‌دی

ئه‌شکه‌وتی پیروزی شیخ عه‌دی له دۆلی لاله‌ش به‌کیک له شوینه پیروزه‌کانی یه‌زیدیه‌کان دیته نه‌ژمار، هه‌ندهرانیه‌کان و خودی یه‌زیدیه‌کان بیجگه له شیخ بابا و چه‌ند نه‌فهری دیکه ناتوانن به بی ئیزن بچنه له‌ویوه. له‌ویدا کانی سپی تیداپیه که شیخ عه‌دی ته‌نیا به زهره‌یه‌ک له‌وی ساز کردوه. له سهر لهو بروایه‌ن لهو ئه‌شکه‌وته و لهو کانیه شوینی په‌رسنتی خور و خودای ئانا‌هیتا بوه.

به‌کاتاشیه‌کانیش له سهر لهو بروایه‌ن که حاجی به‌کاتاش له ده‌رووبه‌ری گوندی حاجی به‌کاتاش له تورکیه له موعجزیه کدا کانیه‌کی دروست کردوه. جیگای سه‌رنج له‌ویه به‌کاتاشیه‌کانیش له‌ویان، ئاک پونا، که له زمانی تورکی دا کانی سپی یه نیو نا. بنه‌مای لهو ئه‌فسانه‌یه بۆ میترا ده‌گه‌ریته‌وه که له‌ویدا میترا تیریکی له به‌ردیکی گه‌ره‌دا ئاوی لی هاته‌ده‌ر. مروقی لهو ویشکه‌سالیه که ته‌واوی دنیا‌ی داگرتبوو رزگار کرد.

کانی سه‌رچار له رابردودا شوینیکی پیروز بوه. له زه‌مانه‌کانی پیش ئیسلام شوینی په‌رسنتی ئانا‌هیتا خوی ئاوه‌کان و کانیه‌کان بوه. له وانه‌یه لهو په‌رسنگه‌یه تانیا بوه که نیسترابۆن له نزیکه که رکوکی نیو ده‌با. تانیا له وشه‌ی تانایس گیراوه که شکلی یونانی ئانا‌هیتابه له نزیکه لهو په‌رسنگه‌یه دیکه‌ی به‌نیوی زه‌رگه‌ته هه‌یه. زه‌رگه‌ته له‌وانه‌یه له "نازه رکه‌ده" وه‌رگیرایی که به مانای ئاورگه‌یه.

له پیوه‌ند ده‌گه‌ل ته‌ره‌غه‌دا شتیکی سه‌رنج راکیشی دیکه‌ش هه‌یه، له‌ویش کانی و تافگه‌ی سه‌رووشینه. له بناری ته‌ره‌غه به دیوی علماباد و ناشی گولاندا ئه‌شکه‌وتیکی لئیه و له نزیک ئه‌شکه‌وته‌که له مه‌زرای به‌رده قووج کانیه‌کی لئیه که نیوی سه‌رووشینه، ئاوی نه و کانیه وه‌کوو تافگه‌یه‌ک به رووکاری ناشی گولان و سه‌رده‌راباد دا درژیته‌خواری. ویده‌چن له وشه‌یه هه‌مان (سه‌ره‌ئوشه‌ی ئه‌ویستایی بی که له فارسی دا بۆته سه‌روش. دوکتور ژاله ناموزگار له کتییی، تاریخ اساطیری ایران، دا له باره‌ی سه‌رووشه‌وه ده‌نووسی:

"سه‌روش (سه‌ره‌ئوشه). معنی این نام اطاعت و فرمان برداری و انضباط است. از شخصیت های محبوب ایران باستان به شمار می رود. او در مراسم آیینی و نیایشها حضور دارد و نیایشها را به بهشت منتقل میکند و در سرودها بعنوان سرور آیینهای دینی به یاری طلبیده میشود. سه‌روش نخستین آفریده اورمزد است که او را می ستاید. گیاهان را برمی خواند و برسم به دست می گیرد. سه‌روش روان را پس از مرگ خوشامد می گوید و از آن مراقبت می کند. در داوری انجامین روانها با مهر و زشن همکاری دارد. ایزدان اشتاد و اشی نیز یاران او هستند. بعنوان همکار مهر مواظب است که همه چیز مطابق قاعده و قانون انجام گیرد و بر پیمان اورمزد و اهریمن نظارت دارد. سه‌روش همچون

جنگجوی مسلحی توصیف شده‌است و بهترین نابود کننده دروغ است. با سلاح آماده خویش از هنگام آفرینش به نبرد با دیوان سرگرم است. بویژه هنگام شب می‌کوشد جهان را از شر دیوان حفظ کند. او بیش از همه مخالف دیو خشم است و با گرز خویش بر سر او می‌کوبد.

سروش بر فراز البرز کاخی دارد با هزار ستون که از درون خود به خود روشن است و از بیرون از ستارگان نور می‌گیرد. گردونه او چهار اسب سفید تندروی زیبا با پاهای زرین دارد. اسبهای سروش بدون سایه هستند. او سه بار در شبانه روز جهان را دور می‌نورد تا آفریدگان را نگرانی کند. بهترین حامی درماندگان است و در پاداش دادن به مردمان با ایزد بانو اشی همراه است. او نگهبان آتش نیز هست. در سفر آسمانی اردویراف به بهشت و برزخ و دوزخ، سروش همراه با ایزد آذر او را همراهی میکند به دلیل محبوبیت فراوانی که سروش در میان پیروان آیین ایران باستان دارد در متون پهلوی گاهی بعنوان آخرین بشمار آمده‌است^{xiii}.

ماموستا هزار خنکی ناوایی تهره‌غیه. به چند شیعیک له بهره و موکریانی نهو، باسه‌که‌مان کوتایی پیدینین. به‌لام پیش هم‌مو شنتیک سپاسی دوستی خوشه‌ویستم کاک برایم فهرشی ده‌کهم که له هیچ یاریده‌یهک بو باشترکردنی نهو نووسراومیه دهستی نه‌گیراوه.

ته‌ره‌غه کتیی له میژینه‌ی کورد	کۆنه هاو‌رازی سه‌فین و هه‌ل‌گورد
کهژ و کۆی دوست و دراوسیت چۆنن	دل و رووخوش و گه‌شن یا مۆنن
هس به قه‌زوانه ملی پیر سله‌مان	ته‌ر دهژی، دووره له ناسۆگی زه‌مان
کۆشکی زارا که به‌خال نه‌خشاوه	هه‌ژدیه‌های به‌ردی له داوین ماوه
شانی میرقازی چر و بژوینه	زبنده‌ور لئی ده‌گه‌رین دژوینه
خۆش بوه پیمه‌ره‌که‌ی فهر هادی	بو سه‌ری دوژمنی رتی نازادی
ته‌می خه م نه‌گری بلئی چاره ره‌شم	شۆرشی کورد هه‌یه من دووره به‌شم
ناگرت هه‌لئی و هکوه رابردووت	لاشی دوژمن ده‌کمه ناوردووت
خوات له گه‌ل بی ته‌ره‌غه‌ی قیت و قۆز	جیژنی رزگاری نزیکت پیروز

روونکردنه‌وه:

1: پیم وانیه وشه‌ی زارا له زوه‌ره‌ی عه‌ره‌بی و مرگیرابی و ته‌نیا و هکوه و نیه‌تالیکی زه‌عیف هاتۆنه ناراوه.

2: مه‌مه‌ریش و هکوه نه‌ججاری که‌ریمه ده‌ناسری.

سه‌ر چاوه‌کانی نهو به‌شه :

تەرەغە. ھەژدىھا داشى. كۆشكى زارا. ھىماي ھاوبەشى مېتولۇژىك لەناوچەي بۆكان!

نوسىنى: تاير عەليار

روونكر دىنەوہ:

1: پىم وانىە وشەي زارا لە زوھرەي عەرەبى وەرگىرابى و تەنيا وەكوو ئىحتمالىكى زەعيف ھاتتە ناراوہ.

2: مەر مەرىش وەكوو ئەحجارى كەریمە دەناسرى.

3: وشەي (غە) بە ماناي (جاي منسوب بە خوبان) لە زۆر شوئىنى دىكە لە موكرىان ھەيە وەكوو ئەسىپو غە، جەمۇ غە، تەمۇ غە، قولغە تەپە، مەر اغە. ھەر وەھا لە شكلى (قا) دا لە نىوہكانى نىندر قاش، فەقرە قا، قاي بەرد، خانەقا دا ماوہتەوہ . بە كورتى چاويك بەو نىوانەدا دەخشىننن بزائىن مانايان چيە.

ا< نىندر قاش بە ماناي جىگاي ئىندرەي خوشەويست. پىتى، ش، لە نىوہكانى ما مەش و گا گەش دا ھەيە و دەبى لىكۆلىنەوہي دەستورىيى زمانى، بۆ بكرى بۆ وەي بزائىن چ نەقشىكى ھەيە. دەزائىن ئىندرە لە خودايانى ھىند و ئىرانىە و لەمۇرا دەتوانىن كۆنى وشەكە بسەلمىنن.

ب< فەقرە قا شوئىنەوارىكى مېژوويى گرېنگە لە نزيك مەھاباد، بە ماناي جىگاي فەقرە. نازائىن فەقرە كى بە بەلام دەبى كەسايەنەكى بەرچا و بووبى و ھەر ئەوہ يارىدە دەكا ھاسانتر بىندىر تەوہ. لە ھىندىك نووسراوہدا نىويان ناوہ فەخرىكە . بەلام دروستەكەي ھەر ئەوہيە خەلكە پىندەلنن. برىا نىوي شوئىنەكانمان بە كەيفى خۆمان نەگورىبا، ئەوہ كارى لىكۆلىنەوہ بە لارىيدا دەبا.

ج< قاي بەرد بە ماناي جىگاي بەرد نىوي ئاوايىكە لە ناوچەي بانە.

د< خانەقا لە زۆر شوئىنى كوردستان ھەيە. خان لە كوردىدا ھەم بە ماناي كانى و سەرچاويە وەكوو خانى نىوي پىشوى پىرانشار كە بە ماناي كانىە يا دەر بەندى خان لە كوردستانى گەرمىن كە دوو كانى گەورەي لى بوہ و نىوہكەي لەوہ وەرگرتوہ. لە ئىيىنى مېترابى دا زيارەتگەكانيان لە تەنشىت كانىاوەكان دروست دەكرد و رەنگە خانەقا كەجىگاي زيارەت و عىبا دەتە ھەر ئەو نىوہي بە كار ھىنايىتەوہ، يان بەمەعنای جىگاي مأل بى كە مەبەست مالىكى دىارى كراوہ كە عىبادەتى لىدەكرى.

ە< قولغە تەپە، ئاوايىكە لە نزيك تەرەغە ھەلكەوتوہ و بە مەعنای جىگاي قولە. قول لە كوردى دا بەماناي كۆيلەيە. لە ھەمبانەبۆرىنەدا لە سەر وشەي، قول، ئاوا نووسراوہ.

قول< پىست رەش، كۆيلە، بەنى

قول< بى دەرمەن، قەتىس.

قول< كۆمەلى لە خەلك كە بۆ شەر يا بۆ كارىك دەنئىردرىن.

كە و ابوو قولغەتەپە دەبىتە جىگاي كۆيلە. لە زەمانى قەدىم دا كۆيلەيان ھەم بۆ كار كرىن ھەم بۆ شەر و ھەم بۆ قورىبانى كرىن لە كاتى تايىست دا بەكار ھىناوہ. ئەو شوئىنە لە تەرەغە دوورنىە و دەكرى ھەر وەكوو مەجموعەي تەرەغەي حىساب كەي. كۆبوونەوہي ئەو ھە موو دىار دەيە لە يەك شوئىن نىشانەي گرېنگى شوئىنەكەيە.

فەر ھەنگى دەخدا سەبارەت بە وشەي، قول، ئاواي نووسىوہ

(قول. درزبان تركى، قول، يا، كولە، مترادف بندە يا برده بكار گرڤتە ميشود . بە گمانى بر گرڤتە از فارسى بوڤدە است. قول بە معنى بندە، برده)

له دورانی سلفه‌یویدا، قوللر آقاسی، شوغلیکی گرینگ بوو و بهو کهسه‌یان دهکوت که بهر پرسی خه‌ده‌می دهر بار بوو. به‌شیک له خزمه‌تکارانی دهر بار کهنیز و غولام بوون که به‌رده بوون، بویه ماناکه‌ی ده‌گمل ئه‌وه‌ی له ژور دیدا هه‌یه، فهرقی نیه به‌لام ده‌بی له کوردی را چوو بیته نیو ترکیه‌وه. چونکه ته‌رکیبی لو‌غه‌ویه‌که‌ی له کوردیدا له قه‌دیمه‌وه هه‌یوه. حوزووری زمانی ترکی له ناوچه‌دا زور قه‌دیم نیه.

و< نه سپوڅه، نیوی گوندیکه له ناوچه‌ی بوکان. به مانای جینگای نه سپی باش. ئه‌سپ له لای کورده‌کان خوشه‌ویست و له لای کاشیه‌کان موقه‌دهس بوه. له شانامه‌دا رمخشی روسته‌م و شه‌برمنگی که‌یخوسره و ئه‌سپی ئاسایی نین و کرده‌وه ی و مه‌ک ئینسان یا خودا‌کانیان هه‌یه. له زور شوینی کوردستان وشه‌ی ئه‌سپ تیکه‌ل ده‌گمل نیوی جیگا‌کانه، بو وینه ناواییه‌کانی بیوراسپ و بئشاسپ له ناوچه‌ی سه‌رده‌شت یا ناوایی خوراسپ له ناوچه‌ی دزه‌ی مه‌رگه‌هر. له شانامه‌دا سه ر و سیمای رمخش ناواییه.

سیه چشم و بور ابرش و گاو دم سیه خایه و توند و پولاد سم

تنش پر نگار از کران تا کران چو داغ گل سرخ بر زعفران

چه بر آب بودی چه بر خشک راه به روز از خور افزون بد و شب زماه

پی مورچه بر پلاس سیاه بدیدی به‌چشم از دو فرسنگ راه

به نیروی پیل و به بالا هیون به زه‌هره چو شیر که بیستون

ز< جه‌مؤغه، ناواییه‌که له محالی به‌یی له ناوچه‌ی بوکان و به مانای جینگای جه‌می خوشه‌ویسته. پیتی، و، له وشه‌کانی ئه‌سپوغه، جه‌مؤغه، ته‌مؤغه و به‌گشتی له زمانی کوردیدا بو به‌یانی خوشه‌ویستی به‌کار دئ و واوی (ته‌حیبیه). ئیستا ده بی بزانیان جه‌م کئ یه که‌وا خوشه‌ویسته. چونکه ته‌رکیبی لو‌غه‌وی وشه‌که قه‌دیمه، ده‌بی جه‌میکه خوشه‌ویستی قه‌دیمی ببینینه‌وه که پینگه‌ی تاییه‌تی له نیو خه‌لکی قه‌دیم دا بوه، و ئه‌وه‌ش دیتنه‌وه‌ی هاسانه. دوکتور ژاله موزگار له تاریخ اساطیری ایران دا، جه‌م، ناوا دهناسینی:

”جم شخصیتی هند و ایرانی و با نام، یمه، در هند نخستین کس از بی مرگان است که مرگ را بر می‌گزیند، راه مرگ را می‌پیماید تا راه جاودانان را به مردم نشان دهد. او سرور دنیای درگذشتگان می‌شود. جم در طی جا به‌جایی اسطوره‌ها در ایران به شخصیتی بسیار محبوب و محترم تبدیل می‌شود. در اسطوره‌های ایرانی جم با صفت شید به معنی درخشان همراه است. در اوستا و در متون پهلوی دارای صفت زیبا و خوب رمه‌است. در متنهای دینی آمده‌است که اورمزد نخست به او پیشنهاد می‌کند که دین، به، (آیین مزدیسنا) را به‌جهان ببرد. جمشید از انجام چنین کاری اظهار ناتوانی می‌کند و آن را نمی‌پذیرد اما در مقابل به اورمزد قول می‌دهد که جهان او را رشد دهد، آن را فراخ سازد و از آن پاسداری کند. برای انجام دادن چنین وظیفه‌ای اورمزد به جمشید حلقه‌ای زرین و تازیانه‌ای زر نشان می‌دهد که نشان پادشاهی او باشد و بدین‌گونه جمشید بر جهان سروری می‌یابد. در فرمانروایی او آرامش وجود دارد و نعمت فراوان است. نه باد گرم هست و نه باد سرد نه مرگ و نه درد. کسی پیر و فرتوت نمی‌شود و پدر و فرزند هر دو چون جوان پانزده ساله به نظر می‌آیند. جهان در زمان او آبادان و سرشار از سعادت می‌شود. آبادانیهای بسیار. آموزش هنرهای گوناگون، ساختن ابزار جنگ، نرم کردن آهن، تهیه لباس‌های بزم و رزم، رشتن و بافتن و شستن و دوختن، برقراری طبقات اجتماعی. دین مردان، ارتشداران، بزرگان و ده ست ورزان، ساختن ساختمان و خانه‌و گرمابه، کاخ و ایوان، شکافتن سینه سنگ، دست‌یابی به گلاب و عود و عنبر و برقراری مدنیت و خوشبختی‌های بسیار دیگری را به‌جمشید و دوران او نسبت می‌دهند.“

جه‌م له ئه‌ده‌بیاتی مه‌زده‌سنادا ناسراوترین سیمایه و بو زانیاری زیاتر له باره‌ی جه‌م دا کتییی، نخستین انسان نخستین شهریار، نووسینی (آرتور کریستن سن) و هرگیزدراو به فارسی له لای یه‌ن دوکتور ژاله‌آموزگار و دوکتور احمد تفضلی، پیاو له زانیاری لهو باره‌یوه خه‌نی ده‌کا. ده‌ورانی جه‌مشیدی ده‌ورانی زیرینی ژبانی به‌شهره و به (مه‌دینه‌ی فازله‌ی) ئایینی مه‌زده‌سنا ده‌ژمیر درئ. دوا‌ی له ده‌ست چوونی ده‌ورانی جه‌مشیدی (ه‌بوط) ی عالمه‌ ده‌ست پی‌ده‌کا و ژبان به‌ره و

تالی دمچی تا سوشیانس دهردهکوهی و ژیان دهگهریتومه دورانی جهمشیدی. مهسله میهدی مهوعوود و نیمامی زه مان و ئهو قسانه دهقیقهن لهو بهشهی ئایینی مزدیسهنا دمچی و فسر و جیاوازیهکی نیه. بویه جهموغه له محالی بهیی و له نزدیک ئاورگهی نازهرگوشهسب نهگهر مهبهست جیگای ئهو جهمه خوشهویسته نهیی ئهی کئی دیکهمان پی شک دئ؟ به تایبته که ئیستا دهگهینه تعموغه که ئهویش سیمایهکی درهوشاوهی ئایینی مزدیسهنایه و کاراکترهکانی وهکوو ئی جهم وایه.

ح- تعموغه نیوی ئاواپیهکی دیکهیه له ناوچهی بوکان، له محالی، بهیی، که به مانای جیگای تهمی خوشهویسته، چونکه تهکیبی وشهکه ئیرهش قهدیمه دهیی له نیو کهسایهتیه قهدیمهکاندا ببینینهوه. دوکتور مهردادای بههار لهکتیبی (سیری در اساطیر ایران) دا دملی لهقبی تعموورس له ئهویستا دا (تعم) به مانای گهورهیه. بو وهی بزانی تهموورس یا تعم کییه کتییی (نخستین انسان نخستین شهریار) ی آرتور کریستن سن چاولیدهکهن. کریستن سن به نهقل له (ثعالبی) دهنوسی:

"پس از مرگ هوشنگ جهان سیصد سال بدون شاه ماند تا اینکه تهمورث که یکی از اولاد او بود پیدا شد و از نظر نیکو صورتی و نور و سعادت الهی که به فارسی آنرا فر ایزدی نامند مانند کیومرث بود. او جامع میان پاکی فرشتگان و سیرت پیام بران و ابهت شاهان بود، کار شاهی را با شادی و شادمانی آغاز کرد ..... موفق شد که ابلیس را مقهور و سرکوب کند ..... گفته‌اند تهمورث نخستین کسی بود که به خط پهلوی نوشت. در روایت فردوسی تهمورث ملقب به دیو بند است.

بیامد به تخت پدر بر نشست به شاهی کمر بر میان بر بیست

پس از پشت میش و بر پیشم و موی برید و به رشتن نهادند روی

بهکوشش از آن کرد پوشش بهجای به گسترندی هم بد او رهنمای"

تعمورس دواي ئهوهی ههست پندهکا دیوهکان بهر بهرهکانی دهکهن

به فر جهاندار بستش میان به گردن برآورد گرز گران

از ایشان دو بهره به افسون بیست دگرشان به گرز گران کرد پست

کشیدندشان خسته و بستهخوار به جان خواستند آنزمان زینهار

نیشان به خسرو بیاموختند دلش را به دانش برافروختند

نیشان یکی نه که نزدیک سی چه رومی چه تازی و چه پارسی

چه سغدی چه چینی و چه پهلوی نگاریدن آن کجا بشنوی"

دهبیین تهم و جهم نوینهی ئاسایش و پیشرفتگی کۆمملگای ئاریایی بوون و نیوی ئهو دوو ئاواپیه به نیوی ئهو سیماسا راه ئاریاییانهومیه و ههس دوو نیو زور قه دیمن. ههسچهند ئیسلام وهک دین ناوچهکههی داگرتوه بهلام زور نیو و سوننهتی غهیره ئیسلامی به تایبته نیوهکان ههس ماونهتومه و ئهوه نهک ههس له ناوچهی بوکان بهکوو له ههموو شوینهکانی کوردستان ههس وایه.

ط- مهراغه که ئیستا شاریکه له نازهربابجان، شاری کوردان بوه و وشهی، غه لهویش دا دهبیین. مهراغه به مانای جیگای شیناومرد و سهوزهلانیه. وشهی میرگ له کوردیدا که به جیگای شیناومرد و پر ئاو دملین له راستیدا میهرگیه، یانی جیگای ئیرهه میهر که به گویرهی ئایینی میتزایی له نزدیک ئاو و شیناوه ومردهکان دهیی. مهراغه پره له میهرابه و رهنگه نیوهکهی لهوهرای بی. ناسراوترینی ئهو میهرابانه، له فسر ههنگی مؤعین دا ئاواي باس دهکا:

" معبد مهر نیایشگاه زیرزمینی و محل پرستش خورشید و برگزاری آیین مهرپرستی در جنوب روستای ورجوی مراغه بصورت صخره‌ای و زیرزمینی بنا شده‌است. برای آشنایی با تاریخ مراغه نمی‌توان از آثار بسیار کهن مهرابه‌های مراغه به سادگی گذشت."

نیوی شاری ماردینیش له کوردستان هه‌له وشه‌ی میهر را دئ و له راستیدا شاره‌که نیوی میهر دینه.

4: مینورسکی له ماناکردنه‌وی ناوی ئاوی برهان دا نووسیویه: "ئه‌وه‌ی زور شایانی با س بی، ئه‌و گونده‌یه که ناوی بوره‌انه و ته‌واویش له ناوی ئیسلامی ده‌چی، له کاتیک دا چاو‌مروانی ئه‌وه بین که ناوه‌که له بنهرمت دا برهان الدین بی به سه‌سور مانه‌وه له نه‌خشه‌ی نازمر بایجانی خانیک‌توف دا گونده‌که به، بیر خان، ناو براوه که شئوه نووسینه‌که‌ی وه ک مه‌غولی ده‌چی بیرخان به مانای بوت یا پیکری بو‌دایه."

ئه‌و وشه‌یه فری به مه‌غولیه‌وه نیه. بیر له کوردیدا ئه‌و چالاو‌یه بو گه‌یشتن به ئاوی دهن و له زور مآلی کوردیدا رهنه‌گه ئیستاش هه‌بی و هه‌ر بیر پی دملین. وشه‌که ئارامیه و هان، هه‌ر وه‌کوو، خان و کان که پیشتر باسمان کرد به مانای کانیه‌ی بویه بیرهان ده‌یته چالای پر له کانی که رهنه‌گه مه‌به‌ست بیر پی پر له ئاوی بی. له ئاوی هه‌جیح له هه‌ ورامان کانیه‌کی به‌گجار گه‌وره‌ی لینه نیوی، هانویه، یانی کانی بل. بل مه‌زوور (به‌عل) خودای گه‌وره‌ی بابه. نیوی شاری ورمیش ئارامیه و به مانای شاری ئاوه. ئور به مانای شار و میا به مانای ئاوی زور. وه‌ک ئور شه‌لیم به مانای شاری سه‌لام. به‌لام ئه‌و هه‌موو وشه‌ بیگانه‌یه له زمان و فه‌رهنگی جوراوجور، له سه‌ر خاکی کوردستان چ ده‌کا؟

کۆیستانی زاگروس وه‌ک زید و نیشتمانی کورد له درێزایی میژوودا جیرانه‌تی ته‌مه‌دونه‌کانی دنیای قه‌دیم وه‌کوو سومیر، ئاکید، ئاشوور، بابل، ئیلام، یونان، روم، ماننا، ماد، هخامنشی، ئەشکانی و... کردوه. له‌و جیرانه‌تیه‌دا زور سروشتیه که تیکه‌لای فه‌رهنگی پیک بی و له زور شت دا ویک چوون و قه‌رز لیک و مرگرتن هه‌بی، بویه ده‌بی نامده‌بین له کاری لیکولینه‌وه‌دا ده‌گه‌ل ئه‌و وشانه رووبه روو بین.

5: مینورسکی له ماناکردنه‌وی وشه‌ی ساین قه‌لا دا نووسیویه له زمانی مه‌غولی دا سه‌ئین مانای باش، خاس ده‌دات. به‌لام ماموستا هه‌زار له‌هه‌مبانه‌بۆرینه‌دا ئاوی نووسیوه.

ساین: ساو، عاسمانی ساف. بویه ساین قه‌لا یانی قه‌لایه‌ک که عاسمانی سافی هه‌یه.

هه‌روه‌ها به‌یی و به‌یاوا ده‌باته‌وه سه‌ر نیوی شارۆچکه‌ی به‌ئی له چین له حالیکه‌دا هه‌موو که‌س ده‌زانی به‌یی نیوی نا بیینی مه‌زد به‌سنایه و ناوچه‌یه‌کی گه‌وره له مه‌نته‌قه‌ی بۆکان هه‌روه‌ها له کوردستانی گه‌رمینیش نیویان محالی به‌یه‌یه، کیوی به‌ی ستوون و ئابینی به‌یی و بادینان هه‌ مووی له وشه‌ی به‌یی را دین و به‌ بیشک و گومان وشه‌ی ره‌سه‌نی کوردین و هه‌چ پنه‌نده‌یه‌کی به‌شارۆچکه‌ی به‌ئی له چین نیه.

6: مینورسکی له ماناکردنه‌وی نیوی شاری بۆکان پی و ابوه ئه‌و نیوه بووکانه و به مانای کۆی بووکه. ئیمه وشه‌که له به‌ر یه‌ک بلاوده‌که‌ین دوو به‌شی یو و کان و له هه‌مبانه‌بۆرینه‌دا به‌ دوای ماناکی دا ده‌گه‌رین. له ویدا ئاوا نووسراوه

بو: به‌هره‌ی زه‌مین (زه‌ویه‌کی به‌ به‌روبو)

بو: پیت و باره‌ی زه‌وی

ده‌زانین کان به مانای کانگا و مه‌عدن و سه‌رچاو‌یه، به‌و حیسابه مانای بۆکان ده‌یته کانگای دانه‌ویله. هه‌ر له کۆنه‌وه و ئیستاش ناوچه‌ی بۆکان به "عه‌مباری دانه‌ویله گه‌م و جو و..." ناسراوه، ئه‌وه‌ش ئه‌وه ده‌سه‌لمینی که ناوه‌که ناسینه‌ی ناوچه‌که و تایبه‌تمه‌ندییه‌کانیه‌تی.

له کۆتایی دا دهبی بایم مه‌به‌ست لیره تاوتۆکردنی بۆچوونه‌کانی مینورسکی به گشتی نیه، به‌لکوو روونکردنه‌وه‌ی ئهو ئیوانیه که له نووسراوه‌که‌دا هاتوه و پبویست بوو روونکردنه‌وه‌یان له سه‌ر بدری، ئه‌لبه‌ت تاوتۆکردنی بۆچوونه‌کانی مینورسکی و هه‌ر رۆژه‌لانه‌سینکی دیکه که له سه‌ر کوردی نووسیویه‌تی یه‌گجار یه‌گجار پبویسته.

سه‌رچاوه کوردیه‌کان:

هه‌مبانه‌پۆرینه/مامۆستا هه‌ژار

به‌ره‌و موکریان/مامۆستا هه‌ژار

مینورسکی و کورد- وه‌لادیمیر مینورسکی/وهر گیرانی به‌کوردی- ئه‌نومه‌ر سولتانی

هه‌لاج-عه‌لی میر فطروس/وهر گیران به‌کوردی- تایر عه‌لیار

دیوان و شه‌رحی حالی شیخ ئه‌حمه‌دی کۆر/دوکتور عه‌زیز محمه‌د پوور داشبه‌ندی

گۆواری مه‌هاباد شو‌ماره‌کانی 2، 13، 22، 37

سه‌ر چاوه فارسیه‌کان:

سیری در اساطیر ایران-دکتر مه‌رداد به‌ار

اسطوره‌های ایرانی- وستا سرخوش کرتیس /ترجمه عباس مخبر

کاوه آهنگر و درفش کاویانی-آرتور کریستن سن/ ترجمه منیژه فرزادگان آهنی

کیانیان-آرتور کریستن سن/ ترجمه‌دکتر ذبیح اله‌صفا

نخستین انسان نخستین شهر یا-آرتور کریستن سن/ترجمه ژاله‌آموزگار، احمد تفضلی

فره‌ایزدی در آیین پادشاهی ایران-ابولعلا سو‌آور

پژوهش در فرهنگ باستان و تاریخ اوستا- آکادمی علوم تاجیکستان

زندگی و مهاجرت ایرانیان بر پایه گفته‌های ایرانی- فریدون جنیدی

مقدمه فقه اللغة ایرانی-ای،م،ارانسکی/ترجمه کریم کشاورز

عصر اساطیری تاریخ ایران- حسن پیر نیا/به‌اهتمام سیروس ایزدی

جاودانه‌بازگشت اسطوره- میرچا الیاده /ترجمه‌به‌من سرکاراتی

سرگذشت یک شمن-علی حصوری

دین ایرانی بر پایه‌متون معتبر یونانی- امیل بنونیست/ ترجمه‌به‌من سرکاراتی

دین های ایرانی پیش از اسلام--دکتر مه‌ری باقری

موسیقی و مولانا- محمود کویر

تاریخ اساطیری ایران- دکتر ژاله‌آموزگار

ضحاک ماردوش - سعیدی سیرجانی

رستاخیز سیمرغ - منوچهر جمالی

آثار الباقیه - ابوریحان بیرونی / ترجمه اکبر داناسرشت

صفوه الصفا - ابن بزاز اردبیلی

فرهنگ واژه‌های کهن در زبان امروز آذربایجان - محمد رضاشعار

فرهنگ بزرگ سخن - دکتر حسن انوری

فرهنگ دهخدا (اینترنت) - علی اکبر دهخدا

فرهنگ معین (اینترنت) - دکتر محمد معین